

A hanyatlás mánmora, avagy borgőzös mítoszok unalomról és haragról

Kálmán Gábor: *Nova*

TURI MÁRTON

Kevés olyan biztos dolog van az életben, mint az, hogy ha egy debütáló szépirodalmi művet taglaló recenzió kerül kezünk ügyébe, úgy abban szinte garantáltan olyan jól bejáratott sablonokra bukkanhatunk, mint „a saját hang keresésének nehézségei”, vagy „a nagy elődök hangsúlyos jelenléte” – a jóhiszemű érdeklődő pedig joggal szörnyülködhet ezeket az unalomig ismert közhelyeket olvasva, amelyeket a kevésbé megengedőbb bírálók sokszor azonnal vizes lepedőként húznak rá a lelkes pályakezdőkre. Kálmán Gábor *Nova* címen tavaly megjelent bemutatkozó kötetéről szólva sajnos magam is rögtön kénytelen vagyok elkövetni a fentebb említett bűnt, vagyis még azelőtt egy megkerülhetetlennek vélt klasszikus árnyékába kényszerülök számúzni a (már önmagában is figyelemre méltó kvalitásokkal bíró) fiatal alkotót, hogy egyáltalán érdemben szóhoz engedném jutni – és ezért úgy hiszem, méltán számíthatok némi plusz büntetésre a pokol gyarló irodalomkritikusok számára kijelölt szekciójában. A harmincadik életévében járó, felvidéki születésű szerző bemutatkozó, valahol a novelláskötet és a (kis)regény határán egyensúlyozó művét lapozgatva ugyanis legtöbbször képtelen voltam attól a kezdeti benyomástól elvonatkoztatni, miszerint *A jó palócok* egy sötétebb tónusú továbbgondolásával van dolgom. Mindezt eleinte persze viszonylag könnyen megmagyaráztam magamnak azzal, hogy a *Nova* anekdotikus elbeszélésmódja és világlátása, amelyben egy fikatív (de kitalált mivolta ellenére is rendkívül életszerűen ható) (cseh) szlovák falu mesés elemekkel színesített helyrajza bontakozik ki, érezhetően közeli rokonságban áll Mikszáth novellisztikájával. Jobban utánagondolva azonban rájöttem, hogy akaratlan összeolvasásom elsősorban egy motivikus

asszociáción nyugszik: Kálmán kötete *A jó palócok legutolsó, Hová lett Gál Magda?* című epizódját juttatta eszembe, középpontjában Bodok keserűvizes kútjával, amelynek ugyan csodájára járnak az emberek, vize azonban pusztító hatással van a helybeliek erkölcsére. Jasná Horka, a *Nova* tizenegy történetének (az *Urban meghal* című rész kivételével) helyszínül szolgáló település szintén egy ilyen zavaros nedűnek, a címbeli borfajtának köszönheti ellentmondásos hírnevét: „Terjedt, hogy mérgező a Nova bora [...]. Megbolondítja az embert, így beszéltek, a férfiak farkát is, és ütődött gyerekeket tudnak csak csinálni. De a Nova aranyat ér, mondogatták mások, csak lenyomod a földbe a dugványokat, és négy év múlva borod van belőle. Burjánzik, mint a gaz. [...] A Nova elpusztíthatatlan, mondják, szembemegy Luciferrel is, ha kell. A Nova maga az élet.”

A *Nova* voltaképpen főszereplője tehát nem más, mint a szörnyű minőségű szeszecskék, amelyet Hamvas Béla a következőképpen jellemez *A bor filozófiájában*: „A novaszőlő és a belőle készült maró, bűdös, borszerű folyadék nem egyéb, mint az ördög ügyefogyott próbálkozása, hogy ő is bort csináljon. Soha ennél sikertelenebb kísérletet!” Kálmán kötetében a pokoli lőre azonban meghatározó szövegszervezői rangra emelkedik, állandó jelenlétével ugyanis (a változatlan helyszínhez hasonlóan) megteremti az átjárást a II. világháború és a csehszlovák rendszerváltás között ingázó fejezetek között, alkoholos delíriumban egyesítve távoli korokat és sorsokat. Százharminc oldalon át folyik megállíthatatlanul a *Nova* (akárcsak a történetek során kiontott megannyi vér), keresztül a kaotikus XX. századon, hogy dallammá oldódva végül regélni kezdjen a mindent átható közöny háttérében dolgozó gyűlöletről, a profán falusi életet mitikus köntösbe bújtató babonákról, a generációkon át hagyományozódó drámákról. „Jasná Horkán mindenkinek volt egy bizarr története, a legtöbbben eleve örökölték egyet, rájuk szállt a családnévvel.” – szól a kötet egyik legjobb, *Akaszott nyakából a kötél* című fejezete, a *Nova* egyes novellái pedig lényegében mind egy-egy ilyen groteszk história köré szerveződnek. Szinte nincs az a képtelenség, ami Jasná Horkán, ebben a külső szemlélő számára gyakran érthetetlennek mutatkozó hiedelmekbe zárult (és ebben Bodor Ádám külvilágtól elszigetelt, peremvidéki körzeteire sokban hasonlító) vidéken meg ne történe. A falu látszólagos mozdulatlansága mögött ugyanis a legabszurdabb események (szórványosan fennmaradt) emlékei rejtőznek – az említett novella szerint a falu kocsmárosa egy öngyilkos nyakából levágott kötelet tart a pult alatt (egy helyi legenda szerint ugyanis attól jobban fogy az alkohol), míg máshol egy unatkozó kisleány jobb elfoglaltság híján állatokat kínoz (miközben szadista apja révén maga is az erőszak áldozatává válik), a helybéli iskola volt nevelőnője pedig felmenőinek (a közösség erkölcsi normáit évtizedek óta szigorú felügyelet alatt tartó Štrofeková-család)

nőtagjainak) örökségét igyekszik tovább folytatni, amely végül vad erotikus kalandba torkollik.

Harsány, már-már parodisztikus vonásokkal felruházott, gyakori (és érezhetően szándékolt) felszínességük ellenére (vagy talán éppen ezért) is végtelenül emberi alakok emelkednek ki tehát Jasná Horka szürke hétköznapijaiból, hogy a (mindvégig csak távoli díszletként szolgáló) történelemben kóvályogva szüleik bűneit és félelmeit tovább éltessek. Félholt lelkek ők, kik lehetőségeik szerint vagy hasztalan feszegetik jellemük és környezetük szűkre szabott határait, vagy belesimulnak abba a mindennapokat egybefűző eseménytelenségbe, amely a történetek során számos alkalommal neveztetik meg az időről-időre felszínre törő kegyetlenség mozgatórugójaként. Bármelyik utat válasszák is azonban esendő hőseink, az eredmény végül szinte mindig ugyanaz: Jasná Horka lakói legtöbbször maguk is a fokozatosan elnéptelenedő faluval együtt pusztulnak. Ilyen gyászos végre ítélik a kötet befejezésében Ujo Fero, a *Nova* talán legemlékezetesebb (egyszersmind emblematis) figurája is: az öreg erdész, kinek arcáról (az aznapi alkoholbevétel függvényében) kizárólag unalom vagy gyűlölet olvasható le, elkerülhetetlen nyugdíjaztatásával szembesülve végül az öngyilkosság mellett dönt – stílusosan a pálinka általi halált választva.

Ahogy azonban arról már szó esett, az alkohol kettős szereppel bír Jasná Horka világában: nemcsak az életszínvonal romlásáért, a lakosság elzüllesztéséért felelős, hanem a nyelveket megoldva egyúttal szóra is bírja az anakronisztikus szokásrendek romjai között vegetáló település múltját. A falusi életmódot a (végül hasonlóan elviselhetetlennek bizonyuló) városi létre lecserélő, igen beszédes névvel bíró Urban ködös családi háttéréhez is például a szesz szolgáltat értékes háttér-információkat: „Aztán azt is mesélték, hogy éppen fordítva történt, hogy Iveta csináltatta fel magát Urbannal. [...] Rudo így mesélte, bár azt ő maga sem tudta elmondani, hogy honnan ismeri a történetet, de Rudo sok mindent mesélt, ha ivott.” Az ilyen és ehhez hasonló, borban talált féligazságok pedig a kötet előrehaladtával fokozatosan egy közösséget összetartó hitté tömörülnek – a Jasná Horkához való tartozást a helyiek ugyanis nem valamilyen nemzetiségi (a falu szlovák lakosai között egy cigány páros, illetve egy magyar szereplő is feltűnik) vagy éppen területi alapon döntenek el (Ujo Fero, noha ízig vérig Jasná Horka-i, a településen túli erdőben él), hanem az alapján, hogy ki hajlandó ezt a sajátos hiedelemrendszert elfogadni, illetve a maga módján tovább szőni.

Ezek a Novában áztatott pletykák így közel sem eredményeznek egységes narratívát, hiszen igazságtartalmuk (mint a kocsmában mesélt anekdoták esetében általában) erősen kérdéses. A fentebb bemutatott keserű sorstörténetek éppen ezért csak a kötet végére (és időnként

még akkor sem) jutnak el nyugvópontjukra – odáig azonban többször, különböző nézőpontokból mesélik el őket, újabb és újabb részletekkel kiegészítve a korábban ismertnek vélt epizódokat. A folyamatos ismétlődés következtében a visszatérő mozzanatok és jelenetek így lassan egybefüggő motívumrendszerre szilárdulnak, miközben korábbi mellékszereplők meghatározó figurákká lépnek elő, egyre világosabbá téve a rokoni kapcsolatok és családi viszályok egész Jasná Horkára kiterjedő hálózatát – és mindezek következtében végül az egyes novellák határai teljesen fellazulnak, a szöveg pedig regényként is olvashatóvá válik. Ez a repetitív történetvezetés azonban nemcsak tovább színesíti a már elmondott szövegeket, hanem szándékosan torzítja is, egymással ellentétes variánsokat hozva létre: például a *Štrofegová* nevelőnőjének már említett erotikus élményéről (melynek során az asszony nagyanyja sikamlós történetekkel teli naplóját némi szexuális szolgáltatásért cserébe szerzi vissza egy volt diákjától) először még „megbecstelenítésként” esik szó, később azonban a *Štrofegová szerelme* című fejezet (immáron az aktusban résztvevő fiú történetén keresztül) egy teljesen más alternatíváját adja az esetnek. Megbízhatóságukat tekintve ezek a történetek végső soron tehát semmivel sem állnak közelebb a tényekhez, mint a köztudottan babonás falusiak temetőben élő boszorkányokról, egy megfojtott nő kísértéről, vagy éppen romok közé rejtett kincsekről szóló legendái. Családtörténet és fantasztikum egyébként is folyamatosan keveredik egymással, és ennek egyik legszebb példája Sklenárnak, Jasná Horka kocsmárosának korábban már említett, a II. világháború alatt játszódó története, amelynek egy emlékezetes jelenetében az alkoholra szomjazó németek tankkal robbantják be a prэшáz ajtaját, a kiáramló Nova pedig özönvízként mossa el a megszálló katonákat – a bibliai hasonlóság talán nem véletlen, hiszen az említett borfajta Noah néven is ismeretes.

Jasná Horkát tehát a folyamatosan megújuló (ahogyan erre a címbeli bor jelentése is utal) mítoszok tartják valamelyest mozgásban, izgalmas kontrasztot alkotva a pusztuló falu tétova állandóságát bemutató, realistább megközelítésű szövegrészekkel. Utóbbiban mutatkozik meg igazán a szerző remek hangulatteremtő készsége, ugyanis rendkívül szemléletesen (az olvasó szinte minden érzékszervét megszólaltatva) mutatja be ezt az ellentmondásokkal teli világot, amelyben ívelt karosszériájú Škoda százasok találkoznak rozoga szekerekkel, düledező parasztházak a szocreál építészet egysíkú (és a Jasná Horka-iak gondolkodásához hasonlóan vonalas) betonkockáival. A *Nova* prózavilágának felépítése tehát két szinten zajlik: egyrészt a meseszerű jeleneteken keresztül, másrészt pedig olyan (korrajznak sem utolsó) leírásokon át, amelyek már-már szociográfiai részletességgel ábrázolják a kelet-közép-európai falvak rögválóságát.

Minden adott tehát ahhoz, hogy elégedetten begyömöszöljük a *Novát* a mágikus realizmus skatulyájába, azonban a helyzet mégsem ilyen egyszerű. Realitás és képzelet ugyanis rendre elkülönül a regény terében, vagyis nem fonódik egymásba olyan szorosán, mint Láng Zsolt *Bestiárium Transylvaniæ* című (az erdélyi történelem meghatározó korszakait varázslatos állatokkal benépesítő) regénysorozatában. A fantasztikum ugyanis csak két pohár Nova között elmondott, homályos mendemondaként válik Jasná Horka immanens részévé, vagyis nem bír egyértelmű referencialitással a szöveg világán belül – és ezt a narrátor is jelzi a nyelvi közvetettség („úgy tartották”, „azt beszélük”, „mindenfélét meséltek”) folyamatos jelölésével. Mindazonáltal az is igaz, hogy a szöveg elvétele azért sejteti a valóság különböző szintjei közötti átjárás lehetőségét, némi teret engedve ezzel a misztikának: Sklenár italmérése a kötet végére például csődbe megy, az olvasó pedig csak találgathat, hogy ez annak következménye-e, hogy fia kidobta azt a bizonyos kötelet, amely állítólag magasabb forgalmat hozott a kocsmának.

Mire a *Nova* végéhez ér az olvasó, addig többször is lehet része a fentihez hasonló elbizonytalanodásban, és ez elsősorban annak köszönhető, hogy a kötet mindentudó narrátora nem ítélkezik, hanem csak (mintegy Jasná Horka kollektív tudattalanjaként) egybegyűjti a homályos szóbeszédeket, a különböző alternatívák között megbúvó titok megfejtését a befogadó fantáziájára bízva. Nagy ritkán azonban adódnak olyan pillanatok, amikor az elbeszélő váratlanul kilép ebből a szintézisteremtő szerepből, és felfedi a valódi (vagy legalábbis annak vélt) eseményeket – ilyen az, mikor a *Rossz viszonyban Istennel* című rész végén (mintegy narratori metapozíciójával „visszaélve”) elárulja azt, amit „senki sem tudhatott”, vagyis hogy miként is történt valójában a kötet egyetlen magyar szereplőjének, egy bizonyos Abafinak a halála. Érdekes továbbá, hogy ez a mindvégig háttérben maradó mesélő (akiről ezért nem tudhatjuk biztosan, hogy ugyanaz-e a különböző novellákban) otthonosan mozog Jasná Horka belterjes világában, egyszerismind kívül is állna azon – mintha csak annak az Ivetának, a falu magányos félkegyelműjének lenne egyfajta alteregója, aki: „Legtöbbször pletykákat, falusi mendemondákat hajtogatott. [...] Hallottak tőle mindenfélét, régi háborús történetek foszlányait, babonás mesék néhány mondatát. [...] Mondogatták a babonásabbak, hogy Ivetá tud beszélni a halottakkal, azért van tudomása ennyi mindenről.” Az elbeszélő említett távolságtartása pedig a külső nézőpontból történő megszólalás mellett a nyelvhasználat idegenségében is megmutatkozik – a falu története ugyanis nem saját nyelvén kerül elmondásra. Mindazonáltal rendre felbukkannak a szövegben szlovák kifejezések is, amelyek kettős szereppel bírnak: egyrészt tovább nyomatékosítják a nyelvi közvetettség említett problematikáját, másrészt pedig játékosan csőbe is húzzák az olvasót. A földszagú, erőteljes

szláv mondatok első ránézésre egyfajta egzotikus hangulatot látszanak kölcsönözni ennek az idegen (de valahol mégis végtelenül közeli) világnak, hogy aztán a lábjegyzetekben (az esetek döntő többségében) elemi indulatról árulkodó káromkodásokként nyerjék el valódi értelmüket.

Nemcsak az okosan adagolt irónia azonban az egyetlen, amely meggátolja, hogy a *Nova* egy elgondolkodtató, nagyszabású szenvedéstörténet helyett a szenvedés hamis pátoszána legyen elrettentő krónikája. Nagy erénye ugyanis a kötetnek, hogy benne a szerző jó érzéssel képes a legnyomasztóbb momentumokat is a komikum forrásává megtenni – vagyis az egészen kiváló humor forrásai legtöbbször pont azok a momentumok, amelyek máshol letargikusan hatnak, mint például az, hogy Jasná Horka lakói sem egymással, sem pedig a fejük felett zajló történelemmel nem képesek párbeszédbe lépni. A tragédia tehát sokszor felszabadító nevetésbe fordul át, és ez legjobban a már idézett *Akasztott nyakából a kötélben* figyelhető meg, amelyben a németeket vehemensen gyilkoló Sklenárt a (világháború megívását tulajdonképpen csak színlelő) bajtársak kioktatják, hogy „mit gondol hol van, mindennek van azért határa”, de már a novella lelegeje is hasonlóan morbid mozzanattal indít, ugyanis a halálához közeledő kocsmáros visszaemlékezését hallgató fiú „nem volt túl boldog, hogy apja jelenetet rendez ahelyett, hogy haldokolna.” Az effajta tragikomikus szöveghelyeknek köszönhető, hogy a megállíthatatlan dekadencia egyfajta karneváli színezetet ölt, emészthetővé téve a *Nova* nyomasztó üzenetet – a világ pusztulása így a szemünk előtt zajlik ugyan, de kísérőnek legalább kapunk hozzá egy utolsó nagyfröccsöt, ami azért, valljuk be, sokat javít a helyzeten.

A fentieket összefoglalva tehát azt hiszem, kijelenthetjük, hogy okozzon bár a *Nova* bora bármennyire is kevés élvezetet és sok szenvedést fogyasztójának, a nevét viselő kötettel szerencsére éppen fordított a helyzet. Kálmán Gábor bemutatkozó, mindvégig csaknem egységesen magas színvonalon mozgó műve valószínűleg csak a legvérmesebb preconcepciókkal érkező olvasók szájában hagy majd keserű utóízt, akik azonban képesek előítéleteiket hátrahagyva közelíteni a *Novához*, azok minden bizonnyal sok izgalmat találhatnak majd Jasná Horka aprólékosan kidolgozott világában, a remek fantáziáról tanúskodó történetekben és karakterekben. Vélhetően sokaknak nyeri majd el tetszését, hogy szerzőnktől teljesen idegennek tűnik mindenfajta magamutogató formai zsonglőrködés, a túlbonyolított (minimum két bölcsészdiplomával megfejtendő) gondolatiság erőltetése – ehelyett mintha azt tűzte volna ki első kötete céljául, hogy a nyelvet gördülékenyen, olvasmányosan használva, alapvető érzelmeket és ösztönöket megszólaltatva mondjon el minél érdekfeszítőbb elbeszéléseket. Amennyiben ez volt az eredeti elképzelés, a próbálkozás, úgy

hiszem, sikerrel járt, még ha kisebb-nagyobb megingások tagadhatatlanul elő is fordulnak: bár Jasná Horka egyfajta időtlen közösség képzetét hivatott keltetni, mégis (a hangsúlyos történelmi beágyazottság miatt) a felületesség látszatát kelti, hogy vannak olyan epizódok, amelyekben mintha lényegtelen lenne, hogy mikor is játszódnak. Emellett elvéve zavaróan sikerületlen, túlírt mondatok is megakasztják az olvasást, ennél problémásabb azonban, hogy a történetek állandó ismétlődésének időnként nincsen semmiféle (fentebb már vizsgált) művészi funkciója és eredménye, ami így azt a kényelmetlen érzetet keltheti az olvasóban, hogy a szerző ilyenkor csak elégedetten fitogtatja kedvenc anekdotáit (ilyen Tomáš néni szokatlan nevének eredete, illetve az a történet, ahol az említett cigányasszony egy pottyantós vécében reked), amelyek így átütő erejükből is jócskán veszítenek. A kötet minden apróbb hiányosságaért kárpótol azonban az a különleges hangulat, amely a *Nova* egyszerre elrettentő és magával ragadó tájait belengi – és amely kapcsán elmondható, hogy ha nyelvi virtuozitásában nem is, de az atmoszféra megteremtésében Kálmán Gábor sikeresen felvillantott valamit abból az egyedülálló ambivalenciából, amely Bodor Ádám prózavilágát is jellemzi, hogy (erre már csak a Jasná Horkával való egybecsengés is kötelez) Krasznahorkai László *Sátántangóját* ne is említsem – és úgy gondolom, ez már önmagában is elegendő kell legyen ahhoz, hogy izgatottan várjuk ennek az ígéretes kezdetnek a folytatását.

(Pozsony, Kalligram, 2012)

